

SURE-KONULU TEFSİR BAĞLAMINDA NASR SURESİNE GENEL BİR BAKIŞ*

Nihat DEMİRKOL*

Özet: Kur'an, Allah'ın insanlığa gönderdiği son ilahi kitaptır. İçerdiği anlamlar bakımından derin olan bu kitabın en kısa surelerinden bir tanesi Nasr suresidir. Nasr suresi Müslümanların hem toplumsal hem de bireysel problemlerini çözecek metotlar sunmaktadır. Birey ve toplumu birleştiren bu surenin üç ayeti bulunmakta ve üç ayetinde ise üç ana mesaj vurgulanmaktadır. Surenin birinci ayeti siyasi bir ayettir. İkinci ayeti içtimai, üçüncü ayeti ise bireysel yani kulluktur. Birinci ayette ele alınan konu başarıdır. İkinci ayette ise toplumsal değişmeye dikkat çekmektedir. Üçüncü ayetin mevzusu ise bireydir. Bu üç ayet arasında çok kuvvetli bir mana bütünlüğü vardır. Birinci ayetteki başarıyı devamı için üçüncü ayetteki bireysel kulluğun önemine işaret etmektedir. İkinci ayetteki toplumsal değişme için ise yine bireyin değişmesini işaret etmektedir. Üçüncü ayetteki bireyin başarı kazanabilmesi için ise ikinci ayetteki toplumsal bütünleşmeye yöneltmektedir. Surenin içerdiği bu muhtevayı dikkatle inceleyip tatbik ettiğimizde Müslüman dünyasındaki birçok bireysel ve toplumsal problemin ortadan kalkacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Başarı, Fetih, Birey, Toplum.

* Bu makale, yazarın Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlamış olduğu Yüksek Lisans Tezinden yararlanarak hazırlamıştır.

* Araştırma Görevlisi/ Iğdır Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölümü.

In the Context of the Commentary On Sura a General Look at the Sura Nasr

Abstract: The Qur'an is the last divine book that Allah has sent to man. One of the shortest chapters of this book, which is deep in its meanings, is the sura Nasr. The sura Nasr offers methods to solve both social and individual problems of Muslims. This sura, which unites individuals and society, has three verses and three main messages are highlighted in its three verses. The first verse of the sura is a political verse. The second verse is the drink, and the third verse is individual worship. Success is the topic discussed in the first verse. In the second verse, it is important to note the social change. The subject of the third verse is the individual. There is a very strong meaning between these three verses. It points to the importance of individual worship in the third verse for the continuation of its success in the first verse. For the social change in the second verse, it also points to the change of the individual. In order for the individual in the third verse to succeed, he directs the social inamething in the second verse. We believe that many individual and social problems in the Muslim world will be eliminated when we carefully examine and practice this content contained in the sura.

Keywords: Success, Conquest, Individual, Society.

Giriş

İslam dünyası son iki asırdır hep geriye doğru gitmektedir. Yaşanan hezimetler açıkçası bizleri endişeye sevk etmiştir. 14 asır boyunca Müslümanlar bireysel veya toplumsal olarak yaşadıkları problemlerin çözümü için başvurdukları temel kaynak Kur'an-ı Kerim olmuştur. Allah, Kur'an'da Müslümanlara yardım ettiğini ifade etmektedir.¹ Müslümanlar tarih boyunca da Allah'ın emirlerini yerine getirdiklerinde ise Allah onlara yardım etmiştir.

Yardım anlamını içeren Nasr suresi de günümüzde veya gelecekte Allah'ın yardım edeceğini ifade etmektedir. Nasr suresi, Allah'ın yardımını ifade etmesi bakımından bizim için büyük bir ümit ve kurtuluş vadetmektedir. Bunun yanında kurtuluş reçetemizi de sunmaktadır. Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman insanların Allah'ı hamd ile tesbih ve istiğfar etmesi istenmektedir. Surenin anlamlarını üçüncü ayette birinci ayete doğru bir bütün olarak okuduğumuzda ise Allah'ın yardımının gelmesi için O'nu hamd ile tesbih ve istiğfar etmemiz gerektiğini görmekteyiz. Bu noktada bizlere yön veren Hz. Peygamber olmaktadır. Hz. Peygamber Mekke'yi feth ettiği zaman onun kadar Allah'a hamd ile tesbih ve istiğfar eden kimse yoktu. Allah'ın yardımı ve fethi gelince yani Mekke'yi fethedince de Hz. Peygamber daha fazla tesbih ve istiğfar etti. Günümüz itibariyle düşündüğümüzde ise Müslümanlar olarak Allah'ın bizlere yardım etmesi için O'nu çokça tesbih ve istiğfar etmemiz gerekir. Bunun yanında ubudiyetimin bir gereği olarak da Allah'ı tesbih ve istiğfar etmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla her iki durumda Allah'ı tesbih ve istiğfar etmemiz gerekmektedir. Kanaatimizce Nasr suresi Müslümanların zafer kazanması için ortaya bir metot koymaktadır. Biz de bu çalışmamız da bu metodu ifade etmeye çalışacağız.

¹ Bkz.: Al-i İmran, 3/122-126.

A. Surenin Tanıtımı

1. Surenin İsimlendirilmesi

Surenin ismi, “Suret’u izaca’e nasrullah’i ve-l feth” olarak isimlendirilmiştir. Sahabilerden Hz. Aişe’de (r.a) aynı aynı ismi kullanmıştır. Tefsirlerin çoğunda ve Mushaflarda سُوْرَةُ النَّصْرِ olarak geçmektedir. Ayrıca içinde fetih vuku bulduğu için fetih suresiyle ortak isim olarak سُوْرَةُ الْفَتْحِ diye de adlandırılmıştır.² Hz. Peygamberin vefatına işaret ettiği için "Tevdi" (uğurlama, vedalaşma) olarak da isimlendirilmiştir.³ Bu surede ilk ayette geçen “nasr” kelimesinden dolayı “Nasr suresi” olarak meşhur olmuş ve halk arasında da en çok bilinen ismi de “Nasr suresi” şeklindedir.⁴

2. Surenin Sıralaması

Surelerin sıralamasını iki açıdan değerlendirmek mümkündür.

1- İniş sırasına göre: Nasr suresi Kur'an'ın en son inen olan suresidir. Müslim, İbn Ebi Şeybe, İbn Merduye ve İbn Abbas dan şöyle rivayet etmişlerdir. “Kur'an'dan en son nazil olan sure إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ suresidir.⁵

2- Mushaf sırasına göre ise Nasr suresi günümüzde kullanılan Osman Mushafına göre 110. Sırada yer almaktadır.

3. Surenin Nüzülü

Bu konuda iki görüş bulunmaktadır:

Birincisi: Bu sure hicretin onuncu yılında nazil olduğudur. Mekke ise hicretin sekizinci yılında feth edilmiştir. Hz. Peygamber'in Nasr suresinin nüzulünden sonra yetmiş gün yaşadığı rivayet edilmektedir. Katad'e (r.a) Nasr suresiyle Hz. Peygamberin vefatı arasındaki süreyi şöyle ifade etmektedir. “Allah'a yemin olsun ki ondan sonra az yaşadı. İki seneden sonra vefat etti.”⁶

İkincisi ise Nasr suresi Mekke'nin fethinden önce indiği yönündedir. Hz. Peygamberin, Mekkelilere karşı Allah'ın kendisine yardımının bulunacağı ve

² Muhammed b. Tahir İbn Aşur, *et-Tahrir ve 't-Tenvir*, Tunus, 1984, XX, 587.

³ Mahmud Şükri Alusi el-Bagdadi, *Ruhu-l Meani*, Beyrut, 1971, XI, 255.

⁴ Vehbe ez-Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 2011, XV, 659.

⁵ Celaleddin Abdurrahman b. es-Suyuti, *el-Itkan fi ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, t.s. VIII, 662. ;Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst, 1979, IX, 6235.

⁶ Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Cami'u'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Bidaru'l-Hicr, Beyrut, 1992, XII, 712.

Mekke'yi feth edeceğine yönelik bir müjdedir.⁷ İbn-i Ömer Nasr suresinin nüzülüyle alakalı olarak şunları ifade etmektedir. “Bu sure Veda haccında Mina'da indi. Sonra da: "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım."⁸ ayeti indi. Bu ayetten sonra Hz. Peygamber seksen gün yaşadı. Bundan sonra: "Andolsun, size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki..."⁹ ayeti indi. Bundan sonra otuz beş gün yaşadı. Sonra "Öyle bir günden sakının ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz."¹⁰ ayeti indirildi. Ondan sonra yirmi bir gün yaşadı. Mukatil (ö.150/767), yedi gün yaşadığını söyledi."¹¹ Zemaşeri (ö.538/1144) de veda haccında Mina'da indiğini ifade etmektedir.¹² İbn Abbas (ö.68/687), bu surenin, Kur'an'ın en son inen suresi olduğunu söylemiştir. Ondan sonra sure olarak hiçbir sure inmemiştir.¹³ Zerkeşi (ö.794/1392) de bu surenin toplu olarak en son inen sure olduğunu ifade eder.¹⁴ Bundan anlaşılıyor ki bütün ayetleri toplu olarak en son inmiş suredir. Ama en son nazil olan diğer surelerin ayetleridir. İbn Ata'dan gelen rivayette ise Nasr suresinin tamamı Mekke'nin fethinden sonra Medine'de nazil olduğu yönündedir.¹⁵ İbn Recep ise bu surenin fetihden önce inmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü “ إِذَا جَاء نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ” kavli açık bir şekilde fethi delalet etmekte ve ondan sonrada fetih müjdesi gelmediğinden dolayı Mekke'nin fethine işaret etmektedir.¹⁶

Rivayetlerden anlaşılmaktadır ki surenin muhtevasını dikkate alanlar bu surenin Mekke'nin fethinden önce indiğini kabul etmektedirler. Fakat İbn-i Ömer'in rivayetine bakılırsa sure Mekke'nin fethinden sonra inmiştir. Kanaatimizce de Mekke'nin fethinden sonradır. Çünkü “Kur'an, ilm-i muhitten geldiği için bütün manaları murad olabilir. İnsanın cüz'i fikri ve şahsi iradesiyle olan kelimeler gibi bir iki manaya inhisar etmez.”¹⁷ Dolayısıyla sureyi Mekke'nin fethine hasr etmek Kur'an'ın evrensel yönüne aykırıdır. Müslümanlar Mekke'nin fethinden sonra da birçok fetihler yapmışlar ve birçok kerede sıkıntıya düştüklerinde Allah'ın yardımını

⁷ Fahreddin er-Razî, *et-Tefsiru'l-Kebir, (Mefâtihu'l-Gayb,)* Daru'l-Fikr, 1981, XXXII, 164.

⁸ Maide 5/3.

⁹ Tevbe, 9/128.

¹⁰ Bakara, 2/281.

¹¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cami'u lil-Ahkami'l-Kur'an*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruç Yay. İst. 2014. XIX, 543.

¹² Ebi Kasım Mahmut b. Ömer ez-Zemaşeri, *el-Keşşaf*, Mektebetu-l Abikan, Riyad,1997, IV, 450.

¹³ İbn Aşur, *et-Tahrir ve't- Tenvir*, XX, 589.

¹⁴ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez- Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumui'l-Kur'an*, Daru-l Hadis, Kahire,1985,I, 210.

¹⁵ Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, XII, 711.

¹⁶ Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Receb el Hanbeli, *Tefsiri ibn-i Recep el-Hanbeli*, Daru'l-Asıme, Riyad, 2001, II, 640.

¹⁷ Bediüzzaman Said Nursi, *Lemalar*, Rnk Neşriyat, İst, 2013,s.39.

gelmiştir. Fakat şöyle de ifade edilebileceği kanaatindeyiz; Sure birinci derece Mekke'nin fethine işaret etmektedir. Fakat surenin manası diğer fetihleri de şamildir.

4. Surenin Fazileti

Her ayeti derin manaları ifade eden bu Kuran'ın, her suresinin faziletleri vardır. Surelerle ilgili anlatılan faziletler genelde sahih kaynaklarda geçmeyip ve mübalağalı anlatım olmasından dolayı pek çok âlim tarafından eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştirilerin bir kısmı doğru olmakla beraber şu esaslara dikkat etmek gerektiği kanaatindeyiz.

- Hadis uleması arasında hüküm içermeyen zayıf hadislerle de amel edilebileceğini görüşü vardır.

- Bu rivayetlerde ki sevapların ve durumların belli vakitler için olması düşünülebilir.

- Okunan surenin zikredilen sevabı vermesi mümkündür. Kadir geçesinin bin aydan hayırlı olduğunu Kur'an ifade etmektedir.¹⁸ Dolayısıyla bu sevaplar mümkündür. Fakat her şahıs için olmayabilir. Burada ihlas ve kabul gibi şartlar vardır.

- Rivayette zikredilen sevap ahirete bakan yönüyle olabilir.¹⁹

- Efendimizin surelerin faziletlerini söylemesinin bir hikmeti de içindeki manalara ulaşmak için birer teşvik niteliğindedir. Mesela Fatiha Suresi için "Ebu Hureyre'den (r.a.) gelen rivayete göre, Resulullah Ubey b. Ka'b'a (r.a) şöyle buyurmuştur. *'Sana ne Tevrat'ta ne İncil'de ne de Zebur'da ne de Kur'an'da bir benzeri indirilmemiş olan bir sureyi öğretmemi ister misin?'* Ubey de evet Ey Allah'ın Resülü dedi. Resulullah (s.a.s) şöyle buyurdu: *'Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki okuduğın Fatiha suresinin bir eşi ne Tevrat'ta ne de İncil'de ne de Zebur'da ne de Kur'an'da indirilmemiştir. O yedi ayetli olup devamlı tekrar edilen bana verilen Kur'an'dan bir parçadır.'*²⁰

Örnekteki gibi her sure için faziletler bulunmaktadır. Şimdi ise Nasr suresiyle alakalı olarak Hz. Peygamberin hadislerini ifade edelim.

¹⁸ Kadir, 97/3.

¹⁹ Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed Nasruddin Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Çev. Şadi Eren, Işık yay.İst.2013. I, 15.

²⁰ Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi, *Camiu's-Sahih*, Daru'l-Hadis, Kahire, 2005. *Sevâbu'l Kur'an*,1.

Enes b. Malik'ten (r.a.) rivayete göre, Rasulullah (s.a.s), ashabından bir adama: “*Ey falan kimse evlendin mi?*” diye sordu. Adam: Hayır Ey Allah’ın elçisi evlenmedim. Evlenme imkânına da sahip değilim dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.s) ‘*Senin ezberinde İhlas suresi yok mu?*’ buyurdu. Adam: Evet var dedi. Rasulullah (s.a.s), o Kur’an’ın üçte biridir buyurdu. Sonra Rasulullah (s.a.s) ezberinde Nasr suresi yok mu? buyurdu. Adam: Var dedi. Rasulullah (s.a.s): ‘*O da Kur’an’ın dörtte biridir buyurdu.*’ Sonra Rasulullah (s.a.s) ‘*Ezberinde Kafirun suresi var mı?*’ buyurdu. Adam da: Evet deyince Rasulullah (s.a.s) ‘*Kur’an’ın dörtte biridir, buyurdu.*’ Sonra Rasulullah (s.a.s), ‘*Ezberinde Zilzal suresi yok mu?*’ buyurdu. Adam: Evet vardır deyince Rasulullah (s.a.s) ‘*O da Kur’an’ın dörtte biridir, buyurdu ve (Sen zengin sayılırsın bunları öğretmeyi mehir olarak kullanıp) evlen*’ buyurdu.”²¹

Nasr suresindeki derin manayla ilgili olarak sahabe arasında şöyle bir hadise de vuku bulmuştur.

Abdullah b. Abbas dan gelen rivayette şöyle diyordu. “Hz. Ömer beni Bedir savaşına katılan yaşlı gaziler ile birlikte (sohbet ve istişare meclislerine) alıyordu. Bu hal, sanki birilerinin ağrına gitmişti: “Bunu niye bizimle birlikte cemaate alıyorsun, bizim onun kadar oğlanlarımız var?” diye Hz. Ömer'e tarizde bulundu. Hz. Ömer kendilerine: “Onun kimlerden olduğunu biliyorsunuz” diye cevap verip geçiştirdi.

Bir gün beni çağırıp yine onlarla birlikte meclise aldı. Bu sefer, sırf benim liyakatimi onlara göstermek için beni çağırdığını anlamıştım. Hz. Ömer: “Cenab-ı Hakk'ın ‘İza cae nasrullah ve'l-feth’ kavli-i şerifi hakkında ne dersiniz?” diye sordu.

Cemaatten bazıları: “Yardıma ve feth'e mazhar olduğumuz zaman Allah'a hamd etmek ve istiğfarda bulunmakla emrolunduk” diye cevap verdi. Bazıları hiçbir şey söylemedi.

Hz. Ömer bana yönelerek: “Ey İbn-i Abbas, sen de mi böyle söylüyorsun?” dedi. Ben: ‘Hayır’ dedim ve sustum. Hz. Ömer: ‘Öyleyse söyle, sen ne diyorsun?’ diye bana söz verdi. Ben şu açıklamayı yaptım: “Bu sure Resulullah’ın ecelidir, kendisine bu sure ile haber verilmiştir. Bu surede Cenab-ı Hâk (Resulüne şöyle demiştir): “Allah'ın nusreti ve fethi geldiği zaman, bil ki bu senin ecelinin artık yakınlığına alâmettir. Öyle ise hamdederek Rabbini tesbih et ve ona istiğfarda bulun.

²¹ Tirmizi, *Sevabu-l Kur'an*,10.

O tevbeleri kabul edicidir.” Bu yorumun üzerine Hz. Ömer: “Bundan ben de senin söylediğini anlıyorum dedi.”²²

5. Surede Geçen Kelimeler

a. Nasr

Nasr kelimesi yardım etmek, düşmana karşı üstün gelmek,²³ sıkıntıdan kurtarmak, zafer vermek,²⁴ mazluma yardım etmek, zalimden intikam almak,²⁵ elde edilmek istenen şeyi elde etmek için yapılan yardımdır.²⁶ Nasr kelimesi nasr suresinde Allah'ın düşmana karşı Hz. Peygambere ve Müslümanlara olan yardımını manasında kullanılmıştır. Diğer surelerde ise çeşitli manalarda kullanılmıştır. Mesela Tevbe suresinde hem sıkıntıdan kurtarmak hem de yardım etmek manasında kullanılmıştır.²⁷

b. Feth

Feth kelimesi sözlükte “açmak, yol göstermek, hüküm vermek, galibiyet, yardım etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise İslam'da meşru görülen savaşların ardından ele geçirilen -sömürü ve istiladan ayrı bir şekilde- topraklar için kullanılmaktadır.²⁸

İsfehani'ye göre kapalı ve problemlili şeyleri giderme, dünyaya ait işlerdeki sıkıntıyı gidermektir.²⁹ İbn Aşur'a (ö.1389/1970) göre düşmanların topraklarına hakim olmaktır.³⁰ Razi (ö.606/1210) ise dünyevi ikbal, maullakta olan neticeyi elde etmek olarak ifade etmektedir.³¹

Nasr suresinde ise feth kelimesi en bariz anlamıyla siyasi bir zafer anlamında kullanılmıştır. Ayetin bütünüyle birçok anlamda kullanılmıştır. Fakat ileride bu anlamlara değineceğimiz için burada detaya girmiyoruz.

²² Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Camiu's-sahih*, Mektebetu-l islamiyye, Beyrut,1979. *Tefsir*, 4. ;Alusi, *Ruhu'l Meani*, XXX,326.

²³ Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyan el-Endulusi , *el-Bahru 'l-Muhit*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1993. VIII, 524.; Alusi, *Ruhu'l Meani*, XI, 255.

²⁴ Ahmed Ebu Haka, *Mu'cemu'l-Nefaisi'l-Vasit*, Dâru'l Nefais, Beyrut,2008, s.1245.

²⁵ Halil b. Ahmet el-Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 2004. s.877.

²⁶ Razî, *et-Tefsiru'l- Kebir*, XXXII, 151.

²⁷ Tevbe 9/25.

²⁸ Mustafa Fayda, "Fetih" *DİA*, XII, 468.

²⁹ Ragıb el-İsfehani, *Mufredat fi Garibi'l- Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut,2010, s. 373-374.

³⁰ İbn Aşur, *et-Tahrir ve 't-Tenvir*, XX, 590.

³¹ Razî, *et-Tefsiru'l- Kebir*, XXXII, 152.

c. Fevc

Fevc kelimesinin çoğulu “*efvac*” olup lügat olarak topluluk, grup, kalabalık, tabur, fırka,³² bir yerden süratli bir biçimde geçip giden topluluk,³³ insanlardan bir grup,³⁴ bölük, cemaat, takım, akın,³⁵ kalabalık cemaat³⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Nasr suresinde ise hem grup hem de topluluk anlamlarında kullanılmaktadır.

d. Tesbih

Tesbih kelimesi sözlükte “suda hızlıca yüzmek, mesafe almak” anlamlarına gelen “sebh” kelimesinden türemektedir. Tesbih, Allah’ın ulûhiyeti ile bağdaşmayacak her türlü eksiklikten tenzih etmek olarak ifade edebiliriz. Aynı kökte türeyen “Sübhanallah” terkibi ile de aynı anlama gelmektedir. Hem sübhanallah hem de tesbih terkipleri Allah’tan başkasına nispet edilmesi doğru değildir.³⁷

İsfehâni’ye göre tesbihin tanımını yaparken kökeni ile bağlantı kurmaktadır. Kelimenin kökenindeki “hızlıca yüzmek” anlamıyla ilgili olarak “insanların Allah’a ibadet etmek maksadıyla her türlü kötülükten uzaklaşması”³⁸ şeklinde tanımlamaktadır. Buna göre tesbih niyetin yanında amel ve söz olarak ibadetlerin tamamını kapsadığını ifade edebiliriz. Çünkü ibadet niyetiyle kötülüklerden uzaklaşan birisi amel ve söz merhalesinde de bir tebdile gitmektedir.

Nasr suresini ise üçüncü ayetten birinci ayete doğru okuduğumuzda tesbihin niyetle beraber amelde ve söz de bir değişikliğe gidildiği göze çarpmaktadır. Nitekim hamd ile tesbihten sonra toplumun değişmesi ve yardım ile fethin geldiğini görmekteyiz.

e. Tahmid

Hamd kelimesi lügat olarak “iyilik, güzellik, üstünlük ve erdemlilikle niteleme, övme” gibi manalara gelmektedir. Nahivcilere göre hamd kelimesi ile sena, medh ve şükür kelimeleri arasında derin mana bağlantılarının olduğu ifade edilmektedir. Bir kısmı ise şükür ile hamd arasında bir ayrımın olmadığını kabul etmektedirler. Fakat hamd kelimesi iyiliğin kendi menfaatine yönelik olmaksızın bir kimsenin

³² Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yay. İst. 2011. s.915.

³³ İsfehâni, *el-Müfredat*, s.400. ; Ebu Haka, *Mu’cem*, s.954.

³⁴ Ferahidi, *Kitabul Ayn*, s.647. ; Ebu Nasr İsmail b. Ahmed el-Cevheri, *es-Sihah*, Dâru’l Hadîs, Kahire, 2009. s.945.

³⁵ Ferid Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik*, Aydın kitabevi, Ank,1997.s. 263.

³⁶ Razî, *Tefsir-i Kebir*, XXXII, 157.

³⁷ Metin Yurdagül, “Tesbih”, *DİA*, XL, 527.

³⁸ İsfehâni, *Müfredat*, s.226.

iyilikseverliğini ifade etmektir. Şükür ise bir kimsenin kendisine yapılan iyiliğe mukabelede bulunmasıdır. Dolayısıyla hamd şükürden daha üstün ve samimidir. Hamd de karşılıksız medih varken şükürde ise iyilikten sonra daha çok teşekkür vardır, medih yoktur. Medh kelimesi ise bir kimsede bulunan övgüye layık özelliklerdir. Ayrıca övgüye layık olan özelliklerin en üstün derecede olması da gerekmemektedir.³⁹ Netice olarak şunu söylemek mümkün olabilir. Her hamd şükürdür ama her şükür hamd değildir. Her hamd medihdir ama her medih hamd değildir.⁴⁰

Nasr suresinde ise tesbih ile beraber kullanılmış ve tesbihin içi hamd ile doldurulmuştur.

f- İstiğfar

İstiğfar, kişinin Allah'a ve insanlara karşı işlediği hataların telafisi için Allah'a yalvarmak ve Allah'tan veya insanlardan özür dileyerek kendisini affetmesini istemesidir. Başka bir deyişle Allah ile veya insanlarla arası bozulan kişinin arayı düzeltmek için yaptığı girişimdir. İstiğfar günahları ortadan kaldırıp hataları telafi ettiği gibi rahmeti ve lütfu da getirmektedir.⁴¹ İstiğfar kelimesinin lafzını veya manasını taşıyan her duaya istiğfar denilmektedir.

İstiğfar, Kur'an'ı Kerimde genellikle günahların bağışlanması için yapılması emredilen bir durumdur.⁴² Nasr suresinde ise Hz. Peygamber'in insanîyet yönü üzerinden bir yapılan bir değerlendirme olmakla beraber asıl mesaj başarı anında çokça gurur ve kibre kapılan insanoğlu içindir. İstiğfar surede bir çıkış kapısı veya bir rahmet kapısı olduğunu ifade edebiliriz.

g- Tevvab

Tevvab, tevbe kelimesinin ismi faili olup "çokça tevbe eden" anlamına gelirken tevbe kelimesi ise sözlükte "geri dönmek, dönüş yapmak, yapılan fiilden dolayı

³⁹ Bekir Topaloğlu, "Hamd", *DİA*, XV, 442.

⁴⁰ İsfhani, *Müfredat*, s.130.

⁴¹ Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, III,591.

⁴² Nuh 71/10. ; Mü'min 40/55.

pişman olmak, üzülmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁴³ İsfehani ise tevbeyi her şekliyle ve yönüyle günahlardan dönmek şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁴

Tevbe kelimesi hem insanlara hem de Allah’a nisbet edilerek kullanılan bir kelimedir. İnsanlar için kullanıldığında “yaptığı fiilden dolayı pişman olup geri dönmek” manasını oluştururken Allah için kullanıldığında ise pişmanlık söz konusu olmayıp “kulunun tövbesini kabul edip ona lütfuyla yönelmesi” manasını taşımaktadır. Bu durumda kul tevbe ile vasıflandırıldığında “rabbine döndü” şeklinde anlaşılır. Çünkü hata yapıp günaha giren her insan yaratıcısından kaçmış durumundadır. Tevbe ettiğinde ise yaratıcısına dönmüş olup hatasını telafi etmiş sayılır. Dolayısıyla tevbe onarmadır, tamir etmedir. Allah, tevbe ile vasıflandırıldığında ise bunun manası kulun tevbe isteğini kabul etmesi ve ona lütufta bulunarak kulun ilişki düzeltme talebini kabul etmesidir. Mesela bir işçi patronunun hizmetinden ayrılır, çalışmayı bırakır. Patronu da onun maaşını keser. Sonra o işçi pişman olup tekrar aynı yere dönüp çalışmak isterse talepte bulunur patronu da kabul ederse çalıştırır ve maaşını vermeye başlar. Aynı şekilde kul günah işlediğinde Allah rahmetini keser, tevbe ettiğinde ise Allah tekrar ona rahmetinden lütfeder. Eğer Allah kulunun tevbesini kabul ederse bunun karşılığı iki şekilde olabilir.

Allah’ın, tevbenin kabulünden dolayı kuluna sevap vermesi.

Allah’ın tevbe sebebiyle kulunun günahlarını bağışlamasıdır⁴⁵.

Surede ise istiğfardan hemen sonra ifade edilmiş adeta yapılan istiğfarın kabulüne delalet eder niteliktedir.

6. Sure İçindeki Esmâ ve Ayetlerin Münasebeti

Kur’an’ı Kerim hem lafız yönünden hem de mana yönünden muhteşem bir kitaptır. Kendi içerisinde bir bütünlük oluşturmaktadır. Gerek surelerin ard arda dizilişi gerekse ayetlerdeki mevzuların irtibatı çok dikkat çekicidir. Kur’an’ı Kerim normal bir kitabın yaptığı gibi konuları bölümlere ayırarak anlatmamıştır. Konuları iç

⁴³ Topaloğlu, “Tövbe”, XLI, 279; Ebu İshak İbrahim b. es-Seri b. Sehl ez-Zeccac el-Bağdadi, *Tefsir’u Esmâ-i İlahi-l Hüsnâ*, Beyrut, 1975. s.61-62. ; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s.122.

⁴⁴ İsfehani, *Müfredat*, s.72.

⁴⁵ Razî, *Tefsiri-l Kebir*, XXXII, 421.

içe anlatmıştır. Buna rağmen anlatılan mevzuyu bitirirken ayetin başını ile sonunu güzel bir şekilde bağlayarak sonlandırmıştır.⁴⁶

Mesela şu ayetle ilgili dikkat çekici bir hadise yaşanmıştır.

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Size apaçık deliller geldikten sonra eğer kayarsanız bilin ki Allah, Aziz’dir, Hakim’dir.”⁴⁷

Burada ki izzet sıfatı kudret ve galabe ifade etmektedir. Bu ikisi (kudret ve galabet) ile kendisine muhalefet eden kimseden intikam alma ve onun için şiddetli tehdid vardır. Hikmet sıfatı ise Allah’ın fiillerinde olan tutarlılığa ve sağlamlığa delalet etmekle birlikte kendisine muhalefet edenlere verdiği cezalar hikmetinin gereğidir. Çünkü O Hakîmdir. Sadece hak edenlere ceza verir. Rivayet edilir ki bu ayeti okuyan biri *عَزِيزٌ حَكِيمٌ* yerine *عَفُورٌ رَحِيمٌ* şeklinde okur. Bunu işiten bedevînin biri hiç Kur’an okumamış olmasına rağmen itiraz eder ve der ki; “Eğer bu Allah’ın kelamı ise böyle dememesi gerekir. Çünkü hikmetli olan birisi zelel’den sonra gufranı zikretmez. Bu şekilde ahdi bozmak olur.”⁴⁸ Sanki Allah, muhataplarına “Siz saparsanız da ben affederim, siz keyfinize bakın” gibi bir mana çıkmaktadır. Bedevî buna itiraz ederek ayetin başı ile sonu arasındaki mana bütünlüğüne ve ilişkisine dikkat çekmiştir.

Aynı durum Nasr suresi için de geçerlidir. Sure içinde geçen “istiğfar” kelimesi emir mahiyetindedir. Allah, Hz. Peygamber’e istiğfarı emretmektedir. Ayrıca onun şahsında bütün insanlığa da emrediyor. Sonrasında ise kendisinin bu istiğfarı kabul edeceğini “Tevvab” ismi ile belirtmektedir. Bu cihetten “Tevvab” ismi ile “istiğfar” kelimesi arasında ve surenin tamamıyla önemli bir münasebeti bulunmaktadır.

İstiğfardan sonra tevvas gelmesi bizler için bir rahmettir. Eğer tevvas gelmeseydi insanların tevbesinin kabul edilip edilmeyeceği meçhul kalırdı. Bu da insanlardan günaha dalanlar için dönüş kapısının kapalı olduğu anlamına gelirdi. Fakat Allah istiğfarı kabul edeceğini ifade ediyor. Başka ayetlerde ise istiğfarın nasıl yapılacağı ifade edilmektedir.⁴⁹ Nasr suresinde ise büyük veya küçük diye bir

⁴⁶ Musa Bilgiz, *Ayetler ve Sureler Arası Münasebet Said Havva Örneği*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2006, s. 14-15.

⁴⁷ Bakara 2/209.

⁴⁸ Ebu Hayyan, *el-Bahru’l-Muhit*, II, 132.

⁴⁹ Bkz. Tahrir 66/8.

ayırımında bulunmadan bağışlanma dileyenin talebini kabul edeceğini ifade ediyor. Böylelikle tevvab ismi ayetin bütünüyle uyum içerisinde. Aynı şekilde tevvab ismi surenin birinci ve ikinci ayetiyle de bir münasebet içindedir.

Birinci ayette yardım ve fethin gelişinden bahseder. İnsanların hepsi zaferi kaldıramazlar bazıları gurura kapılabilir veya zafer sarhoşluğuna bürünüp olmadık sözlerde ve fiillerde bulunabilirler. Böyle bir hata durumunda Allah çıkış kapısı olarak istiğfarı göstermekte ve bu kapıya gelenleri de boş çevirmeyeceğini ifade etmektedir. İkinci ayette ise insanların Allah'ın dinine gireceklerini ifade edilmektedir. Bazı insanlar önceki hayatlarında çok yanlışlar yapmış olabilirler. Dolayısıyla “Biz çok günahkârız nasıl bizi affetsin.” diye evhamlara kapılabilirler. Böylesine bir durumda ise Allah yine insanları istiğfara yönlendirip ve bu istiğfarı kabul edeceğini ifade ederek ümitsizlik kapısını kapatmaktadır.

Razî ise tevvab ismi ile ilgili olarak şu manalara dikkat çekmektedir.

1- Allah, “Ben geçmişte tevvab'tım istikbalde de tevvabımdır.” Yani istiğfar taleplerini kabul edeceğini ifade etmektedir.

2- Bütün kabahatlerine rağmen Yahudiler tevbe ettiklerinde tevbelerini kabul ettim. Siz ki en hayırlı ümmetsiniz sizinkini elbette kabul ederim.

3- Asi olanlarinkini bile kabul ettim. Sizinkini de kabul ederim. Rahman olan Keremime yakışan budur.

4- Size istiğfarı emretmeden öncede tevvab'tım. Emrettikten sonra da tevvabım kabul ederim.

5- Tevvab ismi suçu olanların suçunu hafifletmeye yöneliktir.

6- Allah geçmişte ihsanda bulunduğu gibi gelecekte de ihsanda bulunacaktır.⁵⁰

B. Surenin Metni ve Meali

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ {1} وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا {2} فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْ لَهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا {3}

1- Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde,

2- Ve insanların fevc fevc Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde,

3- Artık Rabbini hamd ile tesbih et. Ve O'na istiğfar et. Çünkü O, Tevvab'tır.

⁵⁰ Razî, *Tefsiru-l Kebir*, XXXII, 163.

C. Surenin Tetkiki

Hız. Peygamber Allah katında tüm Müslümanların vekili ve temsilcisidir. Ümmetin yanında ise Allah'ın elçisi, müjdecisi ve uyarıcısıdır. Allah'ın Hız. Peygamber'e hitabı aslında ümmetin her ferdine yapılan hitabıdır. "Allah'ın kitabında bazen müfret olarak zikredilen bir hitap bazen özel olarak Hız. Peygambere olur. 'Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını esas alarak, Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?'⁵¹ ayetinde olduğu gibi. Bazen de hitap, hitabı anlayan herkese olur. 'Dini yalanlayanı gördün mü?' ayetinde olduğu gibi. Bazen de Hız. Peygamber'e yapılan hitap O'nun değerli zatıyla beraber ashabından onunla birlikte olanlara ve ümmetinden ihlaslılara yönelik olur. İşte Nasr suresinden gelen hitap bu son nevidendir."⁵² Aslında Nasr suresindeki hitabın ümmetin yükünü yüklenmiş her gruba, kuruma ve fertlere yönelik olduğu kanaatindeyiz. Bu surenin birinci ayeti siyasi, ikinci ayeti içtimai, üçüncü ayeti ise ferdidir. Şimdi ayetleri tek tek ama aynı zamanda bir surenin bütünlüğüne dikkat ederek ele almaya çalışacağız.

1. Birinci Ayet

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ

1- Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde.

Nasr suresinin birinci ayeti siyasi bir ayettir. Çünkü yardım ve fetihten bahsetmektedir. Şimdi sure içindeki kavramları değerlendireceğiz ve bu kavramlar üzerinden ayetim vermek istediği mesajı ifade etmeye çalışacağız.

a. Nasrullah

Nasrullah kelime olarak "Allah'ın yardımı" anlamına gelmektedir. Taberî'ye (ö. 310/923) göre nasrullah şu manayı içermektedir. "Ey Muhammed Kureyşli kavmine karşı Allah'ın yardımı geldiği zaman."⁵³ Hanbeli'ye (ö.795/1393) göre nasr düşmana karşı yardımdır. Netice olarak Hız. Peygamber bütün Araplara galip geldi. Onların hepsini yendi.⁵⁴ el-Cevzî (ö.597/1201) ise bu manayı daha da genişletmiş sadece Kureyş kabilesi veya Araplar değil "düşmana karşı sana yardım geldiğinde" şeklinde yorumlayarak nasrullah'ın manasını geniş zamana yaymış ve hitabın sadece

⁵¹ Tahrim 66/1.

⁵² Muhammed Abduh, *Amme Cüzü Tefsiri*, Çev. Ömer Aydın, İst.2012. s. 463.

⁵³ Taberî, *Cami'u'l-Beyan*, XII, 706. ;Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, VIII, 524.

⁵⁴ Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Receb el Hanbeli, *Tefsiri ibn-i Receb el Hanbeli*, Daru'l-Asıme, Riyad, 2001, II, 641.

Hız. Peygambere değil diğer Müslümanlara da olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Hız. Peygamber'in düşmanları on dört asır önce oldukları gibi günümüzde de vardır. Onlar Hız. Peygamber'in şahsından çok O'nun getirdiği davaya düşmandılar. Dolayısıyla aynı zihniyetin nesli bugün Hız. Peygamber'in davasına karşıdır ve düşmanlık yapmaktadırlar. Nasrullah bu zihniyete karşı olan mücadelede Allah'ın yardımı olarak da yorumlanmıştır. Mesela Meragî (ö. 1371/1952); "Nasr, Allah'ın hak dine yardım etmesi, şirk ehlini hızlandı ve hezimette bırakmasıdır." şeklinde yorumlayarak olaya daha geniş perspektifte bakarak yorumlamıştır.⁵⁶ Aynı bakış açısıyla nasrullah'ı yorumlayan diğer bir kişi ise Zemahşeri'dir(ö. 538/1144). O ise hitabı sadece Hız. Peygamber'e değil Müslümanlara da çevirmiş ve nasrullah'ın şirk beldelerinin feth edilmesi olarak yorumlamıştır.⁵⁷

Nasrullah Yemenliler için de ifade edilmiştir. Mesela İbn-i Abbas'dan gelen bir rivayette şöyle ifade edilmektedir. Hız. Peygamber Medine'deyken bir anda ayağa kalmış ve şöyle buyurmuştur. "Allah'u Ekber, Allah'u Ekber Allah'ın nusreti ve fethi geldi, Yemen halkı geldi dedi. Birisi Ey Allah'ın Resul'ü; Yemen halkı da ne? denildiğinde buyurdu ki: Kalpleri yumuşak, tabiatları narin bir kavimdir. İman Yemenlidir, fıkıh yemenlidir, hikmet Yemenlidir."⁵⁸

Başka bir rivayette ise Nasr suresi indiğinde Hız. Peygamber ahirete yönelik işlerde daha çok çalışmaya başladığı yönündedir. Çünkü kendisine vefatı haber verilmişti. Ve Hız. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ın nusreti gelmiştir. Fetih gelmiştir. Yemen halkı gelmiştir." Birisi dedi ki: "Ey Allah'ın Resul'ü Yemen Halkı da ne?" Hız. Peygamber buyurdu ki: "Kalpleri yumuşak ve ince bir topluluktur. İman Yemenlidir, fıkıh Yemenlidir."⁵⁹

Allah'ın Yemenlilere hidayet vermesi Hız. Peygamber için bir yardım olmuş ve sevincini tekbir getirerek belirtmiştir. Ayrıca Allah'ın yardımının bir parçası Yemenliler olduğunu ifade etmektedir. Yemenliler'in Hız. Peygambere gelmesiyle hem toprakları hem de kalpleri İslam'la feth edilmiş oluyor. Yemenlilerin kalplerinin yumuşak ve tabiatların narin olması Yemenin maddi havasından olabilir. Çünkü

⁵⁵ Ebu'l-Ferec Ebu Abdurrahman bin Ebi'l Hasan İbnü'l Cevzi, *Zadu'l-Mesir*, Mektebetu'l-İslamiyye,1984, IX, 256.

⁵⁶ Ahmet Mustafa Meragi, *Tefsiru-l Meragi*, Mısır,1946. XXX, 258.

⁵⁷ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, VI, 450.

⁵⁸ Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, XII, s.706.

⁵⁹ Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer İbn Kesir, *Tefsiri'l-Kur'an'il-Azim*, Müesse-i Kurtuba, Kahire, 2000. XIV, 491.

Yemenin havasının sıcak ama boğucu olmayan bir havası bulunmaktadır. Maddiyat ve maneviyat birbirini etkileyen iki unsurdur. Yemenlilerin maddi havası maneviyatlarını da etkilemiş yumuşak ve narin insanlar olmuşlardır. Yemenliler sıcak bölgenin sıcak insanlarıdır.

Yine İbn-i Abbas Nasr suresiyle alakalı olarak yaptığı yorum son derece farklı bir bakış açısını getirmektedir. إِذَا جَاء نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ Allah'a çağırıyor, dünyaya veda ettiriyor.”⁶⁰

Maturidi (Ö. 333/944) ise nasrullah'ı yardımın yanında bir de düşmanlarının hızlan da kalması şeklinde de yorumlamıştır. Çünkü düşman hızlan da kaldığında Müslümanlar zafer kazanmış oluyorlar.⁶¹ Razî ise nasrullah'ın peygamberlikten önce de var olduğunu ifade etmektedir. Bunu ifade ederken de şu ayetleri nazara vermektedir. “*Rabbin sana mutlaka verecek ve sen de razı olacaksın.*”⁶² ve “*Muhakkak ki biz sana Kevser'i verdik.*”⁶³ Allah, Hz. Peygamber'e sanki şöyle hitap ediyor. “Ey Muhammed (s.a.s) niçin kalbin daralıyor. Sen (peygamber olarak) gönderilmeden öncede seni zayi etmedim. Bilakis sana ehabil kuşlarıyla yardım ettim. Risaletin başında da (yardımı) artırdım. Kuşları meleklerle çevirdim. Rabbinizin size beş bin meleklerle yardım etmesi yetmez mi? dedim. Şimdi ise daha fazlasını söylüyorum. ‘Ben bizzat sana yardım edeceğim.’ Bunu da ‘Allah'ın yardımı gelince’ demek suretiyle belirtmiştir.”⁶⁴

Peygamberimizin doğumundan vefatına kadar Allah'u Teâlâ onu yalnız bırakmamıştır. Her yerde her zaman yardım etmiş ama her zaman fetih ve zaferi vermemiştir. Bütün kavmini karşısına alabilecek cesarete sahip olmasının tek nedeni Allah'ın yardımudur. Aksi takdirde İslam davasını kazanması mümkün değildi. Müşrikler bir şekilde onu yoldan çıkarırlardı.

İşari tefsirlerde ise nasrullah daha farklı yorumlanmıştır. Mesela Kuşeyrî (ö. 465/1072) nasrullah kelimesine “düşmana karşı zaferdir.” manasını verdikten sonra nasrullah'ın diğer manaları üzerinde durur. Ona göre nasrullah nefsinin beşeri hükümlerden uzaklaştırmak, nefsanî kederlerden ve kötü şeylerden tasfiye

⁶⁰ İbnü'l Cevzî, *Zadu'l-Mesir*, IX, 258.

⁶¹ Ebu Mansur el-Maturidi es- Semerkandi, *Te'vilatu'l-Kur'an*, Beyrut, 2004, V, 531.

⁶² Duha 93/1.

⁶³ Kevser 108/1.

⁶⁴ Razî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXXII, 149.

ettirmektedir.⁶⁵ Bunun yanında Sülemi (ö.412/1021) ise nasrullah'ı "ilimlerin kapısının açılması" olarak açıklamıştır.⁶⁶ Kuşeyrî yardımı daha çok enfüsi alemde yani Allah'ın peygamberimizi nefsanî şeylerden temizleme şeklinde değerlendirirken, Sülemi ise Allah'ın yardımını ilimlerin peygamberimize verilmesi şeklinde yorumlamıştır.

İlimlerin kapısının açılması peygamberimizin gaybi haberleri bilmesidir. Tarihteki pek çok olayı peygamberimiz önceden Allah'ın bilindirmesiyle O da ümmetine bildirmiştir. Mesela buna meşhur İstanbul'un fethi ile ilgili hadisi örnek gösterebiliriz.⁶⁷ Dolayısıyla Allah'ın Hz. Peygamber yardımının ilimle olabileceği ihtimal dairesindedir. Fakat nasrullah'ın manasını sadece nefsanî şeylerden tasfiye etmek veya ilimlerin peygamberimize açılması olarak yorumlamak doğru değildir. Bu bakış açısı manayı darlaştırabilir. Çünkü Allah, peygamberimize doğumundan vefatına kadar hep yardım etmiştir.

Nasrullah için yapılan bir diğer yorum ise şöyledir. "Esmâ ve sıfat tecelliyatı ile mededi, melekuti ve teyidi kudsinin gelmesi" şeklinde açıklanmıştır.⁶⁸

Nasrullah zahiri ve batini olarak bu manaların hepsini içermektedir. Kanaatimizce burada değinilmesi gereken nokta şudur: Allah tarafından gerek Hz. Peygamber'e gerekse onun şahsında Müslüman toplumuna yapılan bu yardım galibiyet ve zafer getirecek midir?

Öncelikle şunu belirtelim ki asrı saadette Hz. Peygamber'e yapılan bu yardım galibiyet ve zafer getirmiştir. Hz. Peygamber Kureyş'e, Araplara ve o günkü düşmanlarına karşı zafer kazanmıştır. Yaşadığı dönemde ise gerek verdiği ilmi haberler gerekse tevazu dolu yaşantısıyla da nefsanî şeylerden arınmış biriydi. Buradaki nefsaniden kast ettiğimiz gayri meşru şeylerdir. Hz. Peygamberde normal bir insanın yaptığı gibi o da evlenmiş ve diğer nefsi arzularını helal dairesinde gerçekleştirmiştir. Onun şahsında bu hitabı Müslümanlara alırsak günümüz için bu manaları söylemek mümkün olmayabilir. Günümüzde Müslümanların diğer milletlerin etkisi altında kaldığı açıktır. Bunun nedeni ise İslam değil bizlerin olduğu

⁶⁵ Kuşeyrî, *Letaiifu'l-İşarat*, III, 779.

⁶⁶ Muhammed b. El-Hüseyni el-Ezdî es-Sülemi, *Hakaiku Tefsir*, Daru-l Kutubu-l İlmiyye, Beyrut, 2001, II, 425.

⁶⁷ Ebu Abdullah b. Hakim en-Nisaburi, *el-Müstedrek Ale's Sahihayn*, Dâru'l Osmaniyye, Beyrut, 2007, IV, 422.

⁶⁸ Kemaleddin Abdurrezzak Keşaniyyus es- Semerkendi, *Te'vilat-ı Keşaniyye*, Çev. Ali Rıza Doksan yedi, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1998. s.289.

kanaatindeyiz. Allah, Hz. Peygamber'e yardım etti. Fakat Hz. Peygamber ise sebeplere müracaat eden bir insandı. Örneğin savaşa gideceği zaman zırhını giyerdi. Diğer bütün şartları da yerine getirdikten sonra dua ederdi. Biz de ümmeti olarak onu örnek almamız gerekir. Aksi halde Müslüman olmanın bizi zafere götürmeyeceği muhakkaktır. Çünkü Allah'ın kâinata koyduğu kanunları çalışan kimsenin kazacağını bizlere göstermektedir.

b. Fetih

Fetih kavramı hem anlam açısından hem de suredeki konumu açısından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazılarına göre fetih sadece Mekke'ye has iken bazıları ise diğer şehirler için olduğu ifade edilmiştir. Bir kısım müfessirler ise meseleyi tasavvufi açıdan ele almışlardır. Örneğin Begavi (ö. 516/1122) "Fetihden maksat Mekke'nin fethidir."⁶⁹ diyerek fethi sadece Mekke'nin fethi olarak yorumlamıştır. Kimileri ise manayı biraz daha genişleterek Mekke'yle beraber Taif, Hicaz'ın şehirleri ve Yemen'in büyük çoğunluğunun fethedilmesi şeklinde yorumlamıştır.⁷⁰ İbn-i Receb ise fethi benzer manada yorumlamış ama Mekke'nin fethini ön plana çıkarmıştır. Ona göre fetih özellikle Mekke'nin fethidir. Çünkü Araplar İslam'ın ve nebinin Mekke'ye girmesini bekliyorlardı. Ayrıca "Fetihden sonra hicret yoktur. Ancak cihat ve niyet vardır." hadisi bunu destekler. Ama Mekke'nin fethinden sonra Taif, Hicaz'ın bazı şehirleri, Yemen ve diğerlerinin kapısının açılması fethin Mekke ve diğerlerine de şamil olduğunu göstermektedir.⁷¹ Hz. Ömer'in meclisinde bulunan bazı sahabeler fethin sadece Mekke'nin fethine değil diğer fetihleri de kapsadığını ifade etmektedirler. Onlara göre Allah, medainlerin ve kalelerin fetihlerini bize nasip ederse hamd ile tesbih, şükür ve namaz kılıp istiğfar etmeleri gerektiğini ifade edip fethi diğer fetihlere de şamil kılarken İbn-i Kesir (ö.774/1373) ise buradaki fethin Mekke'nin fethi olduğunu, delil olarak da kabilelerin Müslüman olmaları için Mekke'nin fethini beklemelerini ve ondan sonrada grup grup Allah'ın dinine girmelerinin fethi Mekke'ye has olduğunu ifade etmektedir.⁷²

Şunu ifade etmek gerekir ki Kur'an, evrensel bir kitap olduğu için hükmü kıyamete kadar devam edecektir. Her asra hitap etmek zorunda, aksi takdirde

⁶⁹ Ebu Muhammed Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavi, *Mealim 'u Tenzil*, Daru Tayyib, Riyad,1409.VIII, 567. ; Taberi, *Cami'u-l Beyan*, XII, 705.

⁷⁰ Ebu Hayyan, *Bahru muhit*, VIII, 524.

⁷¹ Hanbeli, *Tefsiri Hanbeli*, II, 641.

⁷² İbn Kesir, *Tefsiri'l Kur'an'il Azim*, XIV, 492.

evrenselliği söz konusu olamaz. Dolayısıyla fethi sadece Mekke'nin fethine hasretmek manayı kısıtlamaktadır. Nasr suresindeki fethi değindiğimiz manada yorumlayanlar da mevcuttur. Mesela Beydavî (ö.685/1286) Fetih'ten muradın cins olup her türlü yardımı ve fethi ifade ettiğini ifade etmiştir. Bu durumda Mekke'nin fethi, o fetihlerden sadece bir tanesi olur.” şeklindeki yorumu bunu göstermektedir.⁷³ Elmalılı (ö.1942) ise fethi daha kapsamlı olarak yorumlamaktadır. Ona göre fetihteki asıl mana Mekke'nin fethinin hususiyeti değildir. İlerde bu fethin üzerine kurulacak olan fetihlerin anahtarları, İslam'a fetihlerin kapısının açılması olarak yorumlamış ve Nasr suresindeki mananın İslam'ın gelecekteki fetihleri olduğunu ifade etmektedir. Yine Elmalılı'ya göre fetih'ten maksat sadece Mekke'nin fethi olmadığını ifade etmiş ve manevi fethi dikkat çekmiştir. Maddi fetih Mekke'nin yönetiminin teslim alınmasıdır. Manevi fetih ise kalplerin İslam'a açılması, İslam'la kalplerin fethidir. Nitekim İslam'ın yayılması ve kabilelerin İslam'a girişi bunu teyid temektedir. Elmalılı'nın ifade ettiği fetih manevi fetihtir.⁷⁴

c. Zafer ve İnsan

Tarih boyunca bütün toplumlar ya bir yaratıcıya inanmış ve ona teslim olmuşlar ya da kendisini yaratıcı diye tanımlamış ama aslında yaratılmış olan bir şahsın peşinden topluluk olarak dalaletle sürüklenmişlerdir. İnsanların bu serüven içerisinde yaratıcısını tanıyıp tanımadığını, tanıyor ise ne kadar tanıdığını bize gösteren durum yenilgi ve zafer anlarıdır. Kendisinin mahlûk olduğunu bilen insan zaferin ve yenilginin kendisinden olmadığını bilir. Bu yüzden sonuç ne olursa olsun ne yaratıcısına isyan eder ne de onu unuttur.

“Bir başarı halinde bilir ki Allah'ın yardımının muvaffakatiyle muvaffakiyet gelmiştir. Dile yerleşmiş o güzel ifade ile ‘Gayret bizden tevfik Allah'tandır.’ Dolayısıyla ancak onun dilemesi ile var olan bu güzel sonuçtan dolayı insanın şımarıp kibirlenmeye asla hakkı yoktur. Bir yenilgi halinde bilir ki o elinden geleni yapmış kendi vazifesini yerine getirmiştir. Kul olarak ona düşen kendi vazifesini yapmaktır zaten sonuç onun elinden değildir. O gayretiyle çabasıyla dergâh-ı ilahiyeye ye dilekçesini arz etmiş ama âlemlerin Rabbi onun istediği sonuca muvafakat etmemiştir.”⁷⁵ İnsana düşen kavli ve fiili duasını yaparak rabbinden gelecek hükmü

⁷³ Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, III,753.

⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6239.

⁷⁵ Metin Karabaşoğlu, *Kur'an Okumaları*, İz. Yay. İst. 2016, s.90.

beklemektir. Duası kabul olmuyor veya muvaffak olmuyorsa bile endişeye kapılmaya gerek yok. Çünkü rabbimiz bizim hakkımızda en doğru olanı bilir.

Allah, musibetlerin en ağırını da, zaferlerin en üstününü de elçilerine vermiştir. En büyük peygamberine bir yandan kavmi tarafından çok sevdiği Mekke'den çıkarılma ve akrabaları tarafından dışlanma imtihanını yaşatırken diğer taraftan tek başına çıktığı yolda kavimleri peşinden sürükletme ve kutsal şehir Mekke'nin zaferini nasip etmiştir. Fakat “Onlar, bütün insanlara örnek birer insan olarak hayatın her türlü halini yaşamış; ama ne gurur sapağına kaymış, nede eziklik çukuruna düşmüşlerdir. Kendi vazifelerini yapmış sonuç ne olursa olsun olup bitenin Allah'ın dilemesiyle kudreti ve takdiriyle olduğunu bilmenin huzurunu yaşamışlardır. Hz. Musa'nın ölüm tehdidiyle yerinden yurdundan mecburen uzaklaşmış halde ettiği ‘Allah'ım senden gelecek her hayra muhtacım’ duasında; Hz. Yusuf'un ‘Ben Nefsime temize çıkarmam’ diye başlayan yakarışında; Hz. Yunus'un ‘Ben zalimlerden oldum’ cümlesini de içeren münacatında hep aynı ders vardır. Resulü Ekrem'in (s.a.s) iltica ümidiyle gittiği Taif'ten taşlanarak ayrıldığı bir zamanda ettiği ‘Ey çaresizlerin Rabbi sen benim rabbimsin!’ cümlesini içeren duasında da aynı dersler vardır.”⁷⁶ Yenilgide de ümmetlerine örnek olup rablerine iltica etmişlerdir.

Yeryüzünde zaferin sarhoşluğuna kapılmamış bir nebzedeki zirve anlarında gurura kapılmamış tam aksine zirvedeyken kulluğa daha fazla ehemmiyet veren tek kişinin Hz. Peygamber olduğunu ifade edebiliriz. Mekke'nin fethinde gösterdiği davranış bizleri bu neticeye götürmektedir. Fetih günü Mekkelileri kılıçtan geçirmeye kadir olduğu halde serbest bırakmıştır. Hz. Peygamberin o gün gösterdiği mütevaziliği bugüne kadar hiçbir lider zafer anında onu sergileyememiştir. Hz. Peygamber asıl zafer sahibinin kim olduğunun farkında olmuş ve şöyle ifadeler kullanmıştır.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ صَدَقَ وَعْدُهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ

“Allah'tan başka ilah yoktur ve tektir. Va'din de durdu. Kuluna yardım etti. Toplulukları da tek başına hezimete uğrattı.”⁷⁷ diyerek zaferin sahibine işaret etmiştir.

Bizim de onun ümmeti olarak da aynı şeyleri yapmamız gerekir. Gerek şahsi zaferlerimizde gerekse ümmet olarak kazandığımız zaferlerde Hz. Peygamber'i örnek almamız gerekir. Zirve anlarımızda ise Allah'ı unutmamalı ve ona yönelmeliyiz.

⁷⁶ Karabaşoğlu, *Kur'an Okumaları*, s.90-91.

⁷⁷ Buhari, *Megazi*, 29.

Çünkü zafer kazanan kimseler zaferin sarhoşluğuna girdiklerinde kazandıkları zafer, zafer değil hezimet olmuştur. Tarih boyunca böyle yapanlar kendi sonunu hazırlamışlardır. “Yenilgiyi doğru okuyabilen galibiyeti de doğru okur. Yenilgiyi hazmeden zaferi de hazmeder. Yenilgide kulluğunu bilen başarı halinde de kulluğunun gereğince davranır. Tersine de geçerlidir ilkini hazmedemeyen ikinciye hiç hazmedemez, yenilgiden aşağılık kompleksi üreten başarıda ise üstünlük kompleksi üretir. İlkiyle ezikleşen ikincisi ile etten bir kibir abidesine dönüştürür kendisini. Resulü Ekrem (s.a.s) ve sahabeler de bu dersi aldıkları, Onlar da bu zafer ve fethi hakkıyla hazm ettikleri bu sonuçtan kendi nefislerine dönük bir üstünlük kibir yorumu çıkarmadıkları için tek bir taşkınlık en ufak bir zafer sarhoşluğu yaşanmadan gerçekleşir bu büyük fetih.”⁷⁸

2. İkinci ayet

وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا

2- *Ve insanların fevc fevc Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde.*

Bu ayette ise insanların gruplar halinde Allah'ın dinine girmesinden bahsettiği için içtimaidir. Bu ayete göre insanlar, Allah'ın dinine girmekle toplumlarda köklü değişimler olacaktır.

İslam'ın gelmesiyle birlikte önce Arap yarımadasında sonra diğer milletlerde köklü değişimler meydana gelmiştir. İslam meşru olmayan ne kadar kültürel adet varsa hepsini ilga etmiş ya islah etmiş veya farklı bir yolla meşrulaştırmıştır. Mesela nikâh çeşitlerini kaldırmış ama nikâh'ı kaldırmamıştır.

Her devirde değişim yaşayan insanlar Hz. Peygamber döneminde ise İslam'a girmekle en büyük toplumsal değişimi yaşamışlardır. İşte Nasr suresindeki insanların fevc fevc Allah'ın dinine girmesinin ifade edilemesi bu bakımdan çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Toplumların Allah'ın dinine girmesi küçümsenecek bir durum değildir. Her çağa hitap eden Kur'an'ın bu ayeti çağımıza da hitap edebilir. Çünkü “dünya, ekser feylesof ve âlimlerin dediği gibi yepyeni bir oluşumun eşiğindedir.”⁷⁹ Batı ve doğu medeniyetleri yanlışıyla doğrusuyla İslam'ı çoğunlukla duymuşlardır. Bu büyük değişimin, medeniyetlerin Allah'ın dinine girişiyle olacağı kanaatindeyiz.

⁷⁸ Karabaşoğlu, *Kur'an Okumaları*, s. 92.

⁷⁹ Said Nursi, *Asay-ı Musa*, s. 252.

a.Dinilleh

Dinilleh kavramı “din” ve “Allah” kelimelerinden oluşan bir terkiptir. Din kelimesi Arapça’da “d-y-n” kökünden türemiştir. Anlam olarak da “itaat, ceza, adet, durum, mükâfat ve hesap” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁰ Bu anlamlara ek olarak Mütercim Asım Efendi (ö.1235/1819) din kelimesine otuz kadar anlam vermiştir. Bunlardan öne çıkan bazıları şunlardır. “İslam, zül ve inkiyad, hâkimiyet ve galibiyet, saltanat ve mülkiyet, hüküm, millet, şeriat, makbul ibadet”tir.⁸¹

Din kelimesi Kur’an’da toplam doksan iki ayette yer almaktadır. Bu ayetler incelendiğinde genel olarak dinin “Yönetme, yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhid, İslam, şeriat, adet, ceza, hesap ve millet” gibi manaları öne çıkmaktadır.⁸² Elmalılı ise bunlardan farklı olarak din kelimesine “siyaset” manasını yüklemektedir.⁸³ Çünkü toplumlar siyasetle yönetilmektedirler. Din ise getirdiği kanunlarla toplumu yönetme talebinde bulunmaktadır. Din kendi kanunlarıyla toplumu yeniden inşa sürecini başlatmaktadır. Bundan dolayı siyaset manasıyla pek yakındır.

Dinilleh ise anlam olarak “Allah’ın dini” manasına gelmektedir. Müslüman toplumları arasında da “Dinilleh” denildiğinde bu dinin İslam dini olduğu ifade edilir. Birçok tefsirde de Dinilleh’ten maksadın İslam olduğu ifade edilmiştir.⁸⁴ Çünkü günümüz de İslam’dan başka Allah’a nispet edilecek başka bir din mevcut değildir.

Kur’an’ı Kerim’deki birçok ayette de dinin İslam olduğu ifade edilmiştir.⁸⁵ Din birçok anlamda da kullanılmaktadır. Örneğin Hz. Yusuf’un kıssasını anlatan ayette hükümdarın dininden bahsedilmiştir. *“مَا كَانَ لِأَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ”* *“Hükümdarın dininde (kanunlarında), (Yusuf) kardeşini yanına alamazdı.”*⁸⁶ Bu ayette hükümdarın kanunları, yasaları Allah tarafından din kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu durumda din üç farklı şekilde yorumlanabilir.

⁸⁰ Cevheri, *Sihah*, s.297.; Ebu Haka, *Mu’cem*, s.405.; Günay Tümer, “Din” *DİA*, IX,312.

⁸¹ Mütercim Asım Efendi, *Kamusu Muhit Tercümesi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İst. 2013, II, 1424-1425.

⁸² Abdülbaki, *Mu’cem*, s. 267, 268, 269.; Tümer, “Din” IX,312.

⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 91.

⁸⁴ Zemahşeri, *el-Keşaf*, VI, 450. ; Begavî, *Mealimu Tenzil*, VIII, 575-576. ; Ebu Hayyan, *el-Bahru’l Muhit*, VIII, 524. ;İbn Aşur, *Tahrir ve Tenvir*, XXX, 592.

⁸⁵ Ali İmran 3/19-85.

⁸⁶ Yusuf 12/76.

Birincisi: Allah'ın dininden maksat Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslam'dır. Buna göre de diğer insanlar adetlerini, yönetim sistemlerini, yaşam tarzlarını bırakıp İslam'la yola devam edeceklerdir.

İkincisi ise dinin manalarından olan “kanun” manasını esas alırsak Allah kâinata pek çok kanun yerleştirmiştir. Bu kanunlara kimse müdahalede bulunmamaktadır. Ayrıca bu kanunlar evrenseldir. Uymak için Müslüman olmaya gerek yoktur. Herkes tabidir. İnsanların Allah'ın bu kanun manasındaki dinine tabi olmaları ise bu kanunları fark etmeleridir.

Üçüncüsü de insanlar her geçen gün kendilerini kuşatan bu kanunları araştırıp fark etmektedirler. Bu araştırmaların sonucunda ise mülkün hâkiminin kim olduğunu anlayıp ona itaat ederek Müslüman olan insanlar da bulunmaktadır.

b. İnsanlardan Maksat Yemenliler Mi?

Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiğinde çevredeki kavimler “Allah Mekkelileri fil ashabına karşı korumuşken O mademki onlara karşı üstün geldi, o halde sizin eliniz ona erişmez.” diyerek gruplar halinde Müslüman olmaya başladılar.⁸⁷

İkrime ve Mukatil'e göre insanlarla Yemenliler kastedilmiştir. Çünkü Yemen'den Müslüman olarak yedi yüz kişi gelmişti. Gelenlerden kimileri ezan okuyor, kimileri ise tehlik getirerek Müslüman oluyorlardı. Hz. Peygamber buna çok sevindi. İbn Abbas'ın naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. “Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde” ayetini okudu ve sonrada “Ben hiç şüphesiz Rabbinizin nefesini Yemen tarafından alıyorum.” ifadesini kullanmıştır.⁸⁸

Netice olarak insanların birer ikişer İslam'a girdikleri dönem geçmiş, kabilelerin, hiç karşı koymadan topluca İslam'a girdikleri zamanlar gelmiştir. Bu durum Hicrî dokuzuncu yılın başlarında başlamıştır. Onun için hicretin dokuzuncu senesine *سنة الوفود* “heyetler senesi” denilmiştir. Arabistan'ın her köşesinden Araplar, peş peşe heyetler halinde Hz. Peygamber'e gelerek O'na biat edip İslam'a girdiler.⁸⁹

İslam dininin en belirgin hususiyetlerinden bir tanesi de evrensel bir din olmasıdır. Sadece indiği zamanla ve mekânla sınırlandırılması doğru değildir. Hükümü ise kıyamete kadar devam edecektir. Surenin gerek iniş sebebini gerekse o dönemdeki

⁸⁷ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XV,328.

⁸⁸ Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, XII,706.

⁸⁹ Ebu'l Ala el-Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev. Heyet. İnsan Yay.İst.2015,VII, 286.

ortamı dikkate aldığımızda insanlardan maksadın Yemenliler veya Araplar olduğunu söylemek mümkündür. Fakat sebab-i nüzuller ayetin içeriğini ve iniş sebebini anlamamızda yardımcı olur. Ayetin veya kelimenin manasını iniş sebebine hapsettirmesini de doğru bulmuyoruz. Burada da aynı durum söz konusudur. Biz bu ayetin manasını Yemenlilerle veya sadece Araplarla sınırlandırırsak ya da mananın umum ama kast edilenin Araplar olduğunu ifade edersek⁹⁰ Kur'an'ın evrenselliğini ortadan kaldırmış oluruz ve Kur'an'ın asrımıza hitap eden bir kitap olmadığını ifade etmiş oluruz. Fakat insanların Allah'ın dinine girişi gerek fert olarak gerekse gruplar halinde olsun zaman zaman sekteye uğrasa da devam etmektedir. Bundan dolayı insanlardan maksadın tüm insanlar olduğu ve bu hitabın her asra hitab ettiğini ifade etmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

c. Müslüman olmayanların Allah'ın Dinine girişi

Günümüzde yeryüzünde yaklaşık olarak yedi milyar insan yaşamaktadır. Bu yedi milyar insandan yaklaşık bir buçuk milyarı Müslümandır. Geri kalanı ise diğer inançlara mensupturlar. Bu ayette ise ifade edilen nokta büyük bir iddiadır. Bütün insanların Allah'ın dinine girmesi daha açık ifadeyle yedi milyar insanın Allah'ın dinine girmesi söz konusudur. Ama şu anki durumda böyle bir şey söylemek oldukça zor bir durumdur. Fakat kelam Allah'ın kelamı olunca durum değişmektedir. O Allah ki Mekke'de yetim olarak doğmuş birisine risaletini emanet etti ve onu insanlığa rehber yapmakla pek çok kavmi hidayete erdirdi.

Batı dünyasının bütün İslamofobi hareketlerine rağmen gerek küçük gruplar gerekse fertler olarak insanların Müslüman olmasını engelleyememektedirler. İnsanların İslam'a girmeye devam edeceği açıktır. Çünkü dinin sahibi Allah'tır. Ayette de dikkat çekilen nokta "Allah'ın dinine" demesidir. Din Allah'ın olduğu için insanlar dünyanın çeşitli bölgelerinde hidayete ererek Müslüman olmaktadır. Mesela "Malezya'da adaların iç kısımlarındaki çeşitli gruplar Hollandalı Hristiyan misyonerlerin çabalarına rağmen İslam'ın cazibesine kapıldılar. Hepsinden önemlisi Afrika'nın aşağı sahra bölgesinde müşrikler fert fert ya da fevc fevc İslam'ı benimsiyorlardı."⁹¹

⁹⁰ Bkz. Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, XV, 661.

⁹¹ Marshall Hodgson, *The Venture Of İslam, (İslam'ın Serüveni)*, Çev. Birol Çetinkaya, İz Yay, İst. 1995, III,428.

d. Toplumsal Değişimde Hz. Peygamber'in Etkisi

Değişim yaşayan toplumlarda etkili birçok faktör vardır. Fakat bu faktörlerin en etkili olanları büyük adamlar dediğimiz liderlerdir.⁹² Bu büyük adam olan liderler genellikle siyaset ve din alanında toplumlara etkilemişlerdir. Sonunda ise toplumlara peşlerinden sürüklemişlerdir. Bu bakımdan aslında Hz. Peygamber karizmatik bir liderdir. Çünkü O toplumlara peşinden sürüklemeyi başarmış bir insandır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in reformcu bir kimlikle ön plana çıktığını söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Hz. Peygamber reformları gerçekleştirirken beşeri kimliğinin dışında bu başarıyı sağlamıştır. Çünkü peygamberlik kimliğinin dışında diğer insanlardan bir farkı yoktur. O bir insandır melek değildir.⁹³ Diğer insanlar gibi sorumludur.⁹⁴ Fakat her beşerde olduğu gibi insanların yeteneklerinden kaynaklanan veya toplumda fazilet sayılan bazı hasletler vardır. Mesela Hz. Peygamber'in ahlakı burada bize güzel bir örnek oluşturmaktadır. Hz. Peygamber Rum devlet başkanı Hiraklı'ya davet mektubunu göndermişti. O da Hz. Peygamber'in nasıl biri olduğunu anlamak için o sırada Şam'da bulunan Ebu Süfyan'ı çağırmış ve Ebu Süfyan'a Hz. Peygamberle alakalı olarak sözünde durup durmadığı dediklerini kendisinin yapıp yapmadığı gibi ahlaka dair pek çok soru sormuş ve Ebu Süfyan dan olumlu cevaplar almıştır.⁹⁵

Hz. Peygamber'in beşeri yetenekleri ve vahye muhatabiyeti dikkate alınca kendisinde ki karizmatik liderlik vasfı ortaya çıkmaktadır.⁹⁶ Hz. Peygamber geldiği toplumdaki düzene uymamış Mekke'nin maddi ve manevi putlarını kırmış ve neticede Allah'ın kendisine verdiği yardım ve fetihle onların düzenlerini yıkmıştır. Başarısındaki en büyük neden davasının haklılığıdır. Neticede Hz. Peygamber İslam'ın kanunlarıyla toplumsal değişimin temellerini atmış Allah ise bunu onaylar tarzında ve devamının geleceğini belirterek *...التَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا* "...İnsanlar Allah'ın dinine giriyorlar." ayetiyle toplumsal değişimin sürekli olacağını ifade etmektedir.

Hz. Peygamber dönemindeki bu toplumsal değişimin en büyük nedenlerinden bir tanesi de toplum yapısının buna uygun olmasıdır. Adaletin olmadığı bir topluma

⁹² Bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İctimaiyat Dersleri*, İÜ İktisat Fak. Yay. İst. 1971, s. 92-95.

⁹³ Hud 11/31.

⁹⁴ Araf 7/6.

⁹⁵ Taberi, *Tarihu'l-Umem ve'l-Muluk*, Müessesetü'l- Alemü'l- Matbaa, Beyrut, 1989, II, 290.

⁹⁶ Nevin Abdülhalik Mustafa, *İslam Düşüncesinde Muhalefet*, Çev. Vecdi Akyüz, İz Yay. İst. 1990, s. 130-131.

siz adalet va'd ederseniz değişikliği kolayca yaparsınız. Hz. Peygamber döneminde kölelik vardı. Hz. Peygamber köleliğin kaldırmasını va'd edince kısa sürede destek buldu. Destek verenler genellikle zayıf ve ezilenlerdi. Sonuçta toplumsal değişim hemen başladı. Fakat bu durum Mekke'nin eşrafını rahatsız etti. Çünkü kendi çıkarları ve şerefleri tehlikeye girmişti. Hz. Peygamber bu dönüşümü gerçekleştirdi. Allah ise bu değişimin kıyamete kadar gideceğini belirtmiştir.

3. Üçüncü Ayet

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

3-Artık Rabbini hamd ile tesbih et. Ve O'na istiğfar et. Çünkü O, Tevvab'tır.

Surenin en dikkat çekici ayeti bu ayettir. Bu ayet de kulluk ayetidir. Zaferden kulluğa dönüş anlatılmaktadır. Birinci ayette verilmiş bir zaferden bahsedilmekte, ikinci ayette ise külli bir inanç değişimiyle oluşan toplumsal değişimden bahsedilirken bir anda Allah, zaferi verdiği kuluna yönelerek ona çıkış yolu olarak hamd ile tesbihi, istiğfar ve tevbe emretmektedir. Onu zaferden secdeye davet etmektedir. İnsanlar için en zor durumlardan bir tanesi de budur. Zaferi bütün ihtişamıyla, coşkusuyla yaşarken, kendisinin gücünü zirvede görmüşken bir anda dönüp secde etmesi ve bütün benliğini bırakarak Rabbi karşısında durarak “zaferin sahibi sensin” diyerek ona secde edip kendisi de zaferden vazgeçmesi insanlar için en zor durumlardan biridir. Nice insanlar bu zafer imtihanını aşamayıp hüsrana uğramışlardır. Bu ayet insanların nefislerinin azgınlaşmasının önüne geçmektedir.

a.Hamd İle Tesbih Emri

Hamd ile tesbih Kur'an'ın birçok yerinde beraber kullanılmaktadır. Genellikle de “Rabbini hamd ile tesbih et” şeklinde ifade edilmektedir. Bu ayetlerde ki hamd ile tesbih değişik zaman ve mekânlar içerisinde rabbimiz tarafından emredilmektedir.⁹⁷ Nasr suresinde ise hamd ile tesbihin zaferden ve fetih'ten sonra yapılması emredilmektedir.

Ümmü Seleme'den gelen rivayette ise Hz. Peygamber'in son zamanlarında her kalkıp oturduğunda mutlaka Allah'ı hamd ile tesbih ettiğini ifade etmektedir. Niye böyle yaptığını sorunca da Hz. Peygamber “*Böyle söylemekle emrolundum. Sonra da*

⁹⁷ Bkz. Bakara 2/30.; Hicr 15/98.; İsra 17/44.; Mü'min 40/55.

Nasr suresini okudu."⁹⁸

Burada ki hamd ile tesbih muhtelif manalarda anlaşılmıştır. Mesela İbn-i Abbas'a göre hamd ile tesbih rabbinin emriyle namaz kıl demektir.⁹⁹ Mevdudi (ö. 1979) ise hamd ile tesbihi ayrı değerlendirip ifade ettikleri manaları şöyle açıklamaktadır. Hamd şükürdür. Buna göre manası da şöyle olmaktadır. Yardım ve fethin sonucunda insanların Allah'ın dinine girmesi ile elde edilen başarının kendimize ait olduğunu düşünmenin yanlış olduğu manasına gelir. Çünkü böyle büyük bir başarıyı gerçekleştirmek ancak Allah'a hasır. Bundan dolayı da hamd ona mahsus olmuştur. Tesbih ise Allah'ı her şeyden tenzih etmektedir. Buna göre tenzihin manası ise şu şekilde olmaktadır. Bizler acimizi ve fakrımızı itiraf edip bu başarının Allah'a ait olduğunu itiraf etmemiz gerekmektedir. Mevdudi'ye göre hamd fikir nezdinde bir itiraf olurken tesbih ise dil ile yapılan bir itiraf olmaktadır.¹⁰⁰

Hamd ile yapılan tesbih'in zaferin gecikmesinden dolayı akla olumsuz bir düşüncenin gelmemesi için olabilir. Çünkü bir işin gecikmesi veya hiç olmaması hikmete tabidir. Allah'ın kudretsizliğinden dolayı değildir. Hamd ile tesbih'ten sonra istiğfarın emredilmesi ise başta Hz. Peygamber olmak üzere zaferi kazananların kendilerine daha önce eziyet eden kimselerden intikam almayı düşünmemesi içindir. Çünkü insanın fitratı gereği intikam almak isteyebilir. Kendisine birçok eziyet yapılmış olabilir. Nitekim Hz. Peygamber'e de çok eziyet ettiler, müşrikler yüzünden Mekke'den ayrılmak zorunda kaldı. Bir insan olarak intikam almak isteyebilirdi. Ama Allah bizzat onu terbiye ettiği için başta kendisine ve zafer kazananlara istiğfarı emrediyor.¹⁰¹ Çünkü kavganın çözüm üretmediği açıktır. Belki intikam hakkımızdır fakat çözüm getirmez. Kalplerin fethi olmasa şehirlerin fethi bir şey ifade etmez. Sadece belli bir zaman süresince o şehri elimizde bulundurmuş oluruz. İslam barış dinidir ve kılıçtan çok sözle yayılmıştır. Kalpleri fethetmeye meyillidir. İntikam alma dini değildir. Bugün Osmanlı'nın fethettiği yerlerde hala izleri bulunuyorsa bunun en büyük nedeni insanlardan intikam değil barış ve insaniyet sözü almasıdır. Bundan dolayı zaferin neticesinde Allah, intikam yerine istiğfarı emretmiştir.

⁹⁸ Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, XII,711.

⁹⁹ Ebi Tahir b. Yakup, *Tenviru'l Mikbas min Tefsir'i İbn'i Abbas*, Daru'l Fikr, Beyrut, 2001, s. 603.

¹⁰⁰ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, VII, 286-287.

¹⁰¹ Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, XV, 664.

Razî ise tesbihin temizlenmek olduğunu, bundan maksadın da Kâbe'nin putlardan temizlenmesi olabileceğini ifade etmektedir. Bu temizleme işine başlamanın ise hamd ile tesbihin olduğunu ifade etmektedir.¹⁰²

Beydavî ise hamd ile tesbihe şöyle mana vermektedir. “Kimsenin hatırına gelmeyeceği bir şekilde Allah'ın bu işleri kolaylaştırmasına hayretle ve O'na hamd ederek nazar et. Veya onun nimetlerine hamd ederek Allah için namaz kıl. Rivayete göre Hz Peygamber Mekke'yi fethettiğinde önce Kâbe'ye vardı ve orada sekiz rekât namaz kıldı. Veya şöyle de mana verilebilir: Allah'ı zalimlerin söyledikleri şeylerden tenzih et ve vaadini yerine getirdiği için de ona hamd et. Veya şöyle denilebilir: Celal sıfatlarıyla Allah'ı sena et, ikram sıfatları için de O'na hamd et.”¹⁰³

Elmalılı ise tesbih'in manasının mahlûkat arasında değişkenlik gösterdiğini ifade etmektedir. Bunların tesbih'i onların yeteneklerine göre olmaktadır. Kimisi için sözlü olurken kimisi için fiili, itikadı veya ilahi emre uymaktan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Elmalılı'ya göre tenzihi ifade eden “Sübhanallah”da tesbih'i ifade etmektedir. Sonuç olarak da tesbih söz, fiil ve itikat şeklinde olmaktadır.¹⁰⁴

Bu sure her şeyde kendine bir pay arayan, hizmette geri ücrette ileri olan nefsin tuzağına karşı bir dikkat levhası niteliğindedir. Allah'ın yardımına ve verdiği zafere karşı sonucu sebeplere vermeye çalışan nefsin tuzağına karşı tesbih kılıcını çekmiştir.

b.İstiğfar Emri

Taberi'ye göre istiğfar emrinde Allah, Hz. Peygamber'in günahları için mağfiret etmesini istiyor. Çünkü Allah'ın kendisine itaatkâr bir şekilde dönecek olan kulundan razı olacağını ifade etmektedir.¹⁰⁵ Aynı şekilde İbn'i Abbas'da Hz. Peygamber'in günahlarından dolayı istiğfar ettiğini ifade etmektedir.¹⁰⁶

Razî ise Peygamberlerin ismet sıfatını dikkate alarak istiğfarı yorum getirmektedir. Çünkü peygamberlerin masum olması ile istiğfar emri arasında çelişki görünmektedir. Razî'ye göre istiğfar şöyledir.

- Hz. Peygamber'in istiğfarı tesbihtir.

¹⁰² Razî, *Tefsiru'l-Kebir*, XXXII, 159.

¹⁰³ Beydavî, *Envâru't-Tenzil*, III,753.

¹⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX,6244.

¹⁰⁵ Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, XII, 707,7013.

¹⁰⁶ Firuzabadi, *Tenviru'l-Mikbas*. s.603.

- Örnek olması içindir. Çünkü kul ne kadar ibadette iyi olsa bile mutlaka eksiği olacaktır. Hz. Peygamber'e bile istiğfar emri geldiğine göre bizim halimizi düşünmemiz gerekir.

- Günah işlemekten değil, efdali terk etmekten dolaydır. Yani meşru iki durumdan daha az faydalı olanı tercih etmektir.

- İnsanlar ne kadar itaatte etseler bu itaatleri ve ibadetleri Allah'ın ihsanı ile karşılaştırıldığında ne kadar az olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı da istiğfar etmeleri gerekmektedir.

- İnsanın kulluk yolundaki seyri sülük mertebelerine gördükleri makamlar için istiğfar etmeleri gerekir. Çünkü kul bir mertebeyi aşınca aslında onun bir şey olmadığını fark etmektedir. Allah'a ulaşan mertebeler de sonsuz olunca da insanlar her ulaştığı mertebeye bir önceki için istiğfar etmesi gerekir.

- Allah, ümmeti için istiğfarda bulunmasını istemektedir. *“وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ”* *“Ve Peygamber'de onlar için mağfiret dileyeydi.”*¹⁰⁷ ayetinde ümmet için istiğfarda bulunmasını istemektedir. Ümmet çoğaldıkça, günahlar daha çok işlenmektedir. Bundan dolayı istiğfar daha da mühim hale gelmektedir.¹⁰⁸

Bazı tefsirlerde Hz. Peygamber'in insanların Allah'ın dinine bölük bölük girmesine çok sevindi. İnsanlara ve sebeblere baktı. Müsebbibe bakmadı. Bunun üzerine Allah'ın şu ayeti indirdiği ifade edilmektedir. *فَإِنْ يَشَأْ اللَّهُ يُخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ* *“Eğer Allah dilerse senin kalbini mühürler. Ve batılı yok eder.”*¹⁰⁹ Bazı müfessirlerin bu ayeti delil getirerek Hz. Peygamber'in davetine cevap verecek kişilerin ezelden yazıldığını Hz. Peygamber'in bunu dikkate almayıp sebeplere takıldığını ifade etmelerinde¹¹⁰ Hz. Peygamber'i yanlış anladıkları kanaatindeyiz. Hz. Peygamber İslam dinin temsilcisi ve tebliğcisidir. Fakat bütün hayatını İslam'a adanmış bir peygamberin Allah'ı unutması, asıl lütfedenin O olduğunu unutması Hz. Peygamberin beşeri yönünü esas alarak yapılmış bir açıklamadır. Hz. Peygamber'e emredilen istiğfarın işari manada böyle yorumlanması ne risalet hayatına ne de risalet vazifesine uygun düşmeyen bir durumdur. İstiğfar manasını oradaki sahabeye hem örnek olması, hem de onların namına olması veya bütün ümmet namına Allah'a bir teşekkür mahiyetinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

¹⁰⁷ Nisa 4/64.

¹⁰⁸ Razî, *Tefsiru'l-Kebir*, XXXII, 162.

¹⁰⁹ Şura 42/24.

¹¹⁰ Süleymî, *Hakaiku Tefsir*, II, 425.

c.Tevbe ile Gelen Refik-i A'la

Surenin son ayeti kulluğu emretmekteydi. İttifakla bu sure Hz. Peygamber'in vefatını haber vermektedir.¹¹¹ Rivayetlerde ise efendimizin “*Sanki bu sene vefat edeceğim.*” rivayetleri bulunmaktadır. Vefat edeceği sene ise efendimiz gittiği mecliste, oturup kalktığı anda sürekli hamd ile tesbih ve istiğfar ederdi.¹¹² Bir hadisi şerifte ise şöyle buyuruyordu.

إِنَّ عَبْدًا خَيْرَهُ اللَّهُ بَيْنَ دُنْيَا وَبَيْنَ لِقَاءِهِ وَالْآخِرَةِ فَاخْتَارَ لِقَاءَ اللَّهِ

“Allah bir kulunu dünya ve ahirette karşılaşacağı şey arasında muhayyer bıraktı. Oda Allah'la karşılaşmayı (ahireti) tercih etti.”¹¹³ Hz. Peygamber gerçek sevgiliyi tercih etti. Allah ise ona gelen yolun tevbe'den geçtiğini ifade etmişti. Hz. Peygamber ise bunu en iyi şekilde yerine getirmeye çalışıyordu.

Bu surenin nasıl Hz. Peygamber'in vefatını haber verdiğini Razî şöyle açıklamaktadır.

- Dünya ile ahiret arsında bırakılıp ahiret tercih edilince sure vefatına delalet eder.

- Hz. Peygamber'e zafer ve fetih nasip edildi. İnsanlar gruplar halinde İslam'a girdiler. Bu kemale delalet eder. Bir şey kemale erip tamamlandığında ardından zevali gelir. لَكُنْ كَمَا لَزَوَالِ

- Allah'ın, Hz. Peygamber'e hamd ile tesbihi, istiğfarı emretmesidir. Çünkü Hz. Peygamber bunlarla uğraşınca bunlar onu tebliğ vazifesinden alıkoyar bu da vazifenin bittiğine delalet eder. Eğer yaşasaydı tebliğ vazifesinden uzak kalırdı ki bu da caiz değildir. Dolayısıyla vefatına işarettir.

- Allah daha önce ahiret hayatının dünyadan daha hayırlı olduğunu bildirmişti. Hz. Peygamber ise bu dünyada ki maksadına ulaştı. Zaferi kazandı, İnsanlar İslam'a girdi. Allah, artık ahiretteki yüce makamına geçmesini istedi.¹¹⁴

Burada Allah'ı hamd ile tesbih, istiğfar ve tevbe etmenin bütün zamanlar için geçerli olduğuna işaret etmesi muhtemeldir. Hak dinle gönderilen Peygamberimizin risalet vazifesini kemale erdirmeden ölmeyeceği muhakkaktı. Çünkü o son peygamberdi. Dolayısıyla onun için vazifesini tamamlamadan vefat etmesi uygun

¹¹¹ Ebi Tahir b. Yakup, *Tenviru'l-Mikbas*, s.603; Maturidi, *Tefsiri-l Kur'ani-l Azim (Te'vilatı Ehli Sünne)*, V,531; Razî, *Tefsiru'l-Kebir*, XXXII, 164 ; İbn Aşur, *et-Tahrir ve't- Tenvir*, XXX, 587 ;Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, XII, 708.

¹¹² Taberi, *Cami'u'l-Beyan*, XII,709-712.

¹¹³ Buhari, *Salat*, 80 ; *Fezail*, 3.

¹¹⁴ Razî, *Tefsiru'l-Kebir*, XXXII, 164.

olmazdı. Ayrıca Allah vefat zamanının yaklaştığını kendisine bildiriyordu. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e vefat zamanının yaklaştığı bildirilerek hamd ile tesbih, istiğfar ve tevbe etmesi gerektiği bildirilirken, bizler her an ölecekmişiz gibi davranmak ve dolayısıyla daima hamd ile tesbih, istiğfar ve tevbe üzere olmamız gerektiği anlamı da sureden anlaşılabilir.

SONUÇ

Nasr surenin birinci ayeti siyasi içerikli bir ayettir. Peygamberini hiç yalnız bırakmayan Allah, Bedirde, Huneyn'de ona yardım etmiş, tevhit mücadelesini zaferle neticelendirmiştir. Hz. Peygamber ise buna karşılık boş durmamıştır. Gerek kulluğuyla, gerek zafer anlarındaki tavırlarıyla nazarları kendisine değil kudret ve zafer sahibi olan Allah'a çevirmiştir. Öte yandan zaferi nasıl kazanacağını dair Allah ona yol göstermiş sabredip Allah'tan sakındığı takdirde yardımın geleceğini, her insan içinde çalıştığının karşılığı olduğu, bunun gereklerinin ne ise yapmasını istemiştir. Fakat Hz. Peygamber zaten bunların farkında olan birisiydi ve gereğini yapıyordu. Dolayısıyla muhatabın bizler olduğu aşikârdır.

İkinci ayet ise içtimaidir. İnsanların guruplar halinde Allah'ın dinine gireceği ifade edilmektedir. Bu da toplumsal değişmeyi zorunlu kılmaktadır. Bizler kültürümüzü ve adetlerimizi bırakıp Allah'ın bize emrettiği ve bizim için hayrı emreden rabbimizin istediği bir toplum olmamız gerekmektedir. Günümüz dünyasında İslam'a muhalif ne kadar yaşantımız var olduğu görülmektedir. Bunları bırakmadığımız sürece yardım ve zaferin gelmeyeceği aşikardır. Bundan dolayı tam teslimiyetle mükellefiz.

Toplumsal değişme için yardım ve zaferin gelmesi, zafer ve yardımın gelmesi için de toplumsal değişmenin olması gerekmektedir. Burada iki ayet birbirinden farklı mevzuyu ele almakla beraber ikisi de birbirini desteklemektedir. Yani zafer ve yardım için toplumsal değişme gerekli, toplumsal değişme için ise zafer ve yardım gerekli.

Üçüncü ayet ise bize kulluğumuzu öğretmektedir. Zaferin sarhoşluğuna kapılmadan insanların kendilerine itaatini gördüğünde ilahlık egosuna kapılmayan ya da ilahlığa giden yolu hamd ile tesbih ve istiğfarla kapatan ayettir. Bu ayet bize ubudiyetimizi düzeltmemiz gerektiğini ifade etmektedir. Zafer ve yardımın devamı için bu ayette ki kulluk vazifesine dikkat etmemiz gerekmektedir. Çünkü bu ayet zaferin hemen ardından kulluğa çağırılmaktadır. Zafer kazanmışken başka bir varlık önünde eğilmek çok zor bir imtihandır. Hz. Peygamber bu imtihanı başarmış bir insan olarak bizlere örnek olmuştur. Nasr suresi burada gerek liderlere gerekse toplumlara ve bireylere önemli mesajlar iletmektedir. Liderlere zaferin neticesinde kulluk, toplumlara zafer için Allah'ın dinine girmesi ve bireylere ise zafer yolunu secdeden geçtiği mesajı iletmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki**, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kur'an*, Kahire, 1945.
- Abduh**, Muhammed, *Amme Cüzü Tefsiri*, Çev. Ömer Aydın, İst.2012.
- Asım Efendi**, Mütercim, *Kamusu Muhit Tercümesi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İst. 2013.
- Bağdadi**, Mahmud Şükri Alusi, *Ruhu-l Meani*, Beyrut, 1971.
- Bilgiz**, Musa, Ayetler ve Sureler Arası Münasebet Said Havva Örneği, Araştırma Yayınları, Ankara, 2006.
- Buhari**, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-sahih*, Mektebetu-l İslamiyye, Beyrut, 1979.
- Beydavî**, Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed Nasiruddin, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Çev. Şadi Eren, Işık yay.İst.2013.
- Ebu'l Ferec**, Abdurrahman b. Receb el- Hanbeli, *Tefsiri ibn-i Recep el Hanbeli*, Daru'l-Asıme, Riyad, 2001,
- Cevheri**, Ebu Nasr İsmail b. Ahmed, *Şihah*, Darul hadis, Kahire, 2009.
- Develioğlu**, Ferid *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik*, Aydın kitabevi, Ank,1997.
- Ebu Haka**, Ahmed, *Mu'cemu'l-Nefaisi'l-Vasit*, Dâru'l Nefais, Beyrut,2008.
- Ebu Hayyan**, Muhammed b. Yusuf el-Endulusi, *el-Bahru'l-Muhit*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Fayda**, Mustafa "Fetih" *DİA*.
- Ferahidi**, Halil b. Ahmet, *Kitabu'l-Ayn*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 2004.
- Güneş**, Kadir *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yay. İst. 2011.
- Hanbeli**, Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Receb, *Tefsiri ibn-i Recep el Hanbeli*, Daru-l Asıme, Riyad,2001.
- Hodgson**, Marshall, *The Venture Of İslam, (İslam'ın Serüveni)*, Çev. Birol Çetinkaya, İz Yay, İst. 1995.

- Nisaburi**, Ebu Abdullah b. Hakim, *el-Müstedrek Ale's Sahihayn*, Dâru'l Osmaniyye, Beyrut, 2007.
- Meragi**, Ahmet Mustafa *Tefsiru'l-Meragi*, Mısır,1946.
- Mevdudi**, Ebu'l Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev. Heyet. İnsan Yay.İst.2015
- Mustafa**, Nevin Abdülhalik, *İslam Düşüncesinde Muhalefet*, Çev. Vecdi Akyüz, İz Yay. İst. 1990.
- Karabaşoğlu**, Metin, *Kur'an Okumaları*, İz. Yay. İst. 2016.
- Kuşeyrî**, Talha bin Muhammed Ebu'l Kâsim el-Nişaburi, *Letaifu'l-İşarat*, Byy,1981.
- Kurtubî**, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Cami'u li-Ahkami'l-Kur'an*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruç Yay. İst. 2014.
- İbn Kesir**, Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer, *Tefsiri'l Kur'an'il Azim*, Müesse-i Kurtuba, Kahire,2000.
- İbnü'l Cevzi**, Ebu'l-Ferec Ebu Abdurrahman bin Ebi'l Hasan, *Zadu'l-Mesir*, Mektebetu-l İslamiyye,1984.
- İbn Aşur**, Muhammed b. Tahir, *Tahrir ve Tenvir*, Tunus, 1984.
- İslamoğlu**, Mustafa, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, Düşün Yay. İst.2013.
- İsfehâni**, Ragıb, *Mufredatu fi Garibi'l- Kur'an*, Daru'l fikr. Beyrut,2010.
- Razî**, Fahreddin, et-*Tefsiru'l-Kebir*, (*Mefâtihu'l-Gayb*,) Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Semerkendi**, Kemaleddin Abdurrezzak Keşaniyyus, *Te'vilat-ı Keşaniyye*, Çev. Ali Rıza Doksan yedi, Kadıoğlu Matbaası, Ankara,1998.
- Semerkandi**, Ebu Mansur el-Maturidi, *Te'vilatu'l-Kur'an*, Beyrut, 2004.
- Sülemi**, Muhammed b. Hüseyini Ezdî, *Hakaiku Tefsir*, Daru-l Kutubu-l İlmiyye, Beyrut, 2001,
- Suyuti**, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celaleddin, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, t.s.
- Sabuni**, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Daru-l Fikr, Beyrut, 2001.
- Said Nursi**, Bediüzzaman, *Lemalar*, Rnk Neşriyat, İst, 2013.
- Taberi**, Muhammed b. Cerir,

-Cami'u-l Beyan an Te'vili Ayi-l Kur'an, Bidaru-l hicr, Beyrut, 1992.

Tarihu'l Umem ve'l Muluk, Müessesetü'l- Alemü'l- Matbaa, Beyrut,1989.

Topaloğlu, Bekir “Hamd”, **DİA**.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Camii's-Sahih**, Daru-l hadis, Kahire, 2005.

Tümer, Günay, “Din” **DİA**.

Yakup, Ebi Tahir b., **Tenviru'l Mikbas min Tefsir'i İbn'i Abbas**, Daru'l Fikr, Beyrut, 2001.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, İst, 1979.

Yurdagül, Metin “Tesbih”, **DİA**

Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, **Burhan fi Ulumu-l Kur'an**, Daru-l Hadis, Kahire,1985.

Zeccaci, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak Nihavendi, **İştikaku Esmâ'illâh**, Beyrut,1986.

Zemahşeri, Ebi Kasım Mahmut b. Ömer, **el-Keşşaf**, Mektebetu-l Abikan, Riyad,1997.